



İBN SİNÂ'DA KUVVE-FİİL TEORİSİ

The Potentiality-Actuality Theory in Avicenna

Fevzi YİĞİT

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye.
Assoc. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Islamic Philosophy,
Sivas, Türkiye.

fevziyigit@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9420-5186

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 3 Ağustos / August 2024
Kabul Tarihi / Accepted: 16 Ekim / October 2024
Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2024
Cilt / Volume: 26 **Sayfa / Pages:** 43-66

Atf / Citation: Yiğit, Fevzi. "İbn Sînâ'da Kuvve-Fiil Teorisi [The Potentiality-Actuality Theory in Avicenna]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 26 (Aralık / December 2024): 43-66

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1527477>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Fevzi YİĞİT**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Bu çalışma felsefenin temel konularından birisi olan kuvve–fiil teorisi hakkındadır ve bu yüzden önem arz etmektedir. Felsefi bir izah yöntemi açısından kuvve–fiil teorisi tanınmakta ve oldukça işe yaramaktadır. Çalışmamızın amacı Aristoteles’in geliştirdiği bu teorinin İslâm felsefesinin kurucu filozoflarının başında gelen İbn Sînâ’da nasıl ele alındığını ortaya koyarak bilinirliğini artırmaktır. Bunun için Aristoteles ve İbn Sînâ’nın kuvve, fiil ve hareket kavramları hakkındaki görüşleri ayrıntılı olarak incelenecektir. Aristoteles’in kuvve ve fiil ayrımı aslında metafizik temelli bir izah biçimi olup Eflâtun’un “ideallardan pay alma” fikrinin orijinal bir yorumu olarak görülebilir. Ancak Eflâtuncu düşünceden farklı olarak Aristoteles düşüncesinde fizik evren gerçek anlamda fiiliyat kazanmış olarak kabul edilmektedir. İbn Sînâ da fizik evrenin gerçekliğini kabul ettiğinden bu teoriye itibar etmiştir. Teori, sonuçları itibarıyla çok kullanılmasına rağmen metafiziğin temelini oluşturan varlık–yokluk, madde–sûret, varoluş, Tanrı–âlem ilişkisi gibi temel meselelere dair referansları açısından anlaşılması oldukça zordur. Örneğin Molla Sadrâ’nın cevherde hareketin gerçekleştiği yönündeki önemli müdahale ve düzeltmesi bunu göstermektedir. Makalede şu sonuçlara ulaşılmıştır: Öncelikle kuvve–fiil teorisi, İbn Sînâ’nın felsefi sisteminde ikincil bir işleve sahiptir. Nitekim bu noktada onun Yeni Eflâtuncu bir filozof olduğu görülür. Buna göre onun felsefesinde madde–sûret, önce–sonra ve hareket gibi meselelerle beraber ele alınsa da varlık–mahiyet, zorunluluk–imkân, illet ve malul gibi teoriler birincil meselelerdir. Belki de bu yüzden İbn Sînâ *İşaretler ve Tembihler* kitabında konuya doğrudan başlık açmamıştır. Bu durumun muhtemel nedenlerinden biri de İbn Sînâ’nın bütün felsefesini sadece fizik evren üzerine değil aynı zamanda metafizik evren üzerine inşa etmiş olmasıdır. Şöyle ki İbn Sînâ’ya göre fiili olan metafizik evren iken kuvve hâlinde olan fizikî evrendir. Buna göre kuvve–fiil teorisi soyut evrenden somut evrenin çıkmasında yeterince güçlü bir izah biçimi olarak görünmez iken somuttan soyuta yükselişte oldukça başarılı bir izah biçimi görülmüştür. Yeni Eflâtuncu felsefede sudür teorisinin temelinde olmasa da teorisinin izahında kuvve–fiil teorisinden faydalandığı görülür. Yine bu teori sahip olduğu imkânlar vasıtasıyla hareketi izah ettiği kadar Tanrı’nın varlığını ispatlamada da önemli bir araçtır. Örneğin Nasîrüddîn Tûsî, felsefe öğrenmenin en büyük faydalarından birisinin kuvve–fiil teorisini vasıtasıyla Tanrı’nın varlığını ispatlamak olduğunu söyler. Ayrıca bu teori, kötülük probleminin çözümü için önemli bir vasıta. Ancak burada teorisinin sonuçlarından çok teorisinin kendisi üzerinde yoğunlaşmaya çalışılacaktır. Çalışmanın en azından makale seviyesinde önemli bir boşluğu dolduracağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Felsefesi, İbn Sînâ, Kuvve, Fiil, Hareket.

Abstract

This study is significant as it focuses on the potentiality–actuality theory, a fundamental issue in philosophy. The potentiality–actuality theory is known and highly useful as a philosophical explanatory method. Our aim is to increase awareness of how this theory, developed by Aristotle, was addressed by Avicenna, a leading philosopher of Islamic philosophy. Thus, Aristotle and Avicenna’s views on the concepts of potentiality, actuality and motion will be examined in detail. Aristotle’s distinction between potentiality and actuality is actually a metaphysical form of explanation and can be seen as an original interpretation of Plato’s “participation in ideas” idea. However, unlike Platonic thought, in Aristotelian thought, the physical universe is accepted as truly actualized. Since Avicenna also accepted the reality of the physical universe, he gave credence to this theory. Although the theory is widely used due to its results, it is quite

difficult to understand due to its references to fundamental issues such as existence, non-existence, matter, form, being, and the relationship between God and the world, which form the basis of metaphysics. For example, this is demonstrated by Mullā Sadrā's important intervention and correction regarding the occurrence of motion in essence. The article reached the following conclusions: First, the theory of potentiality-actuality has a secondary function in Avicenna's philosophical system. This shows that he is a Neoplatonist philosopher. Accordingly, although issues such as matter, form, before and after, and motion are addressed in his philosophy, theories such as being, essence, necessary possibility, cause, and effect are primary issues. Perhaps this is why Avicenna did not directly open a chapter on the subject in the book *al-Ishārāt wa al-tanbihāt*. Another possible reason for this is that Avicenna constructed his entire philosophy not only on the physical universe but also on the metaphysical universe. Namely, according to Avicenna, the actualized universe is metaphysical, while the potential universe is physical. Accordingly, the potentiality-actuality theory does not appear to be a strong enough explanatory form for the emergence of the concrete universe from the abstract universe, but it is quite successful as an explanatory form for the ascent from concrete to the abstract. Although not at the foundation of the emanation theory in Neoplatonic philosophy, the potentiality-actuality theory is used in the explanation of the theory. Again, this theory is an important tool for proving God's existence as much as it explains motion through its possibilities. For instance, Nasīr al-Dīn Tūsī states that one of the greatest benefits of learning philosophy is proving God's existence through the potentiality-actuality theory. This theory is also an important tool for solving the problem of evil. However, we will focus on the theory itself rather than its results. It can be said that this study will fill an important gap at least at the article level.

Keywords: Islamic Philosophy, Avicenna, Potentiality, Actuality, Motion.

Giriş

Bu makalenin amacı felsefenin en önemli meselelerinden birisi olan kuvve-fiil teorisini araştırmaktır. Aristoteles'e kadar kuvve-fiil teorisi doğa çalışmaları ve metafizik araştırmaların bir ürünüdür. Antik Yunan felsefesinde aslî-tâli ve varlık-varoluş (vücûd-kevn) arasındaki ayrımların mutlak olduğunu savunanlar yanında bunların görece ayrımlar olduğunu savunanlar da vardı. Örneğin Parmenides, sadece "varlığı" mutlak gerçek olarak görmüş ve "oluş ve bozuluşu" (kevn ve fesat) varlığın çelişğine yerleştirerek felsefe yapmıştır. Başka bir deyişle o, bütün gerçekliği değişmeye indirgemiş; duyuşal ve oluş-bozuluş evrenini bir tür yokluk olarak kabul etmiştir. Herakleitos ise oluş ve bozuluşu asıl kabul etmiş ve bunun dışında kalıcı bir gerçekliğin olmadığını dile getirmiştir. Oysa Eflâtun ve Aristoteles bu iki görüşü birleştirmeye çalışmıştır. Eflâtun ideal, matematiksel ve duyuşal evreni dikey bir çiz-

ginin görece bölünmesi gibi “bir olarak” kabul etmiştir.¹ Aristoteles ise varlığı cevherî olanla eşleştirirken oluş ve bozuluşu arazlarda gerçekleşen bir şey olarak kabul etmiştir. Ayrıca mevcut olanı fiil ile mevcut olma imkânına sahip olanı ise kuvve ile karşılamıştır.

Aristoteles ve bilhassa İbn Sînâ’dan sonra felsefenin konusunun varlık (vücûd/mevcûd) ve eklentileri olduğu genel olarak kabul edilmiştir.² İbn Sînâ’ya göre varlığın en önemli eklentileri kuvve-fiil, bir-çok, illet-malul, mahiyet, imkân, aynı-farklı, şahıslaşma, önce ve sonra gibi konulardır.³ Bu noktada Nasîrüddîn Tûsî felsefe öğrenmekle elde edilen faydaların başına kuvve-fiil meselesini koymuştur. O bu konuyu öğrenmekle Tanrı’nın varlığını ispatladığını dile getirmiştir.⁴

İbn Sînâ’nın diğer bütün felsefî mevzularda olduğu gibi kuvve-fiil konusunda İslâm felsefesi geleneğini belirlediği söylenebilir. Öyle ki o, Aristoteles gibi bu konuyu *Metafizik* adlı eserinde bağımsız bir başlık altında incelemiştir. İbn Sînâ sonrasında konu böylece incelenmeye devam etmiştir. Bu cihetten konunun müstakil bir makaleye konu edilmesi uygun görülmüştür. Türkiye’de konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında hem Aristoteles hem de İbn Sînâ’nın kuvve-fiil teorisine dair görüşleri hakkında birer tane yüksek lisans tezi hazırlandığı görülmektedir. Bu yüzden yaptığımız bu çalışmanın makale boyutunda önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. İbn Sînâ’nın konuyla ilgili görüşlerini incelemeyen önce teorinin sahibi Aristoteles’in görüşlerini incelemek istiyoruz. Bir açıdan makalemiz bu iki filozofun kuvve-fiil ile ilgili görüşlerinin karşılaştırılmasını konu ediniyor denebilir.

1. Aristoteles’in Kuvve-Fiil Teorisi

Aristoteles’e göre ideal varlık veya ondan pay alanın birini esas alıp

¹ Nurgül Akdoğan-Rıza Bakış, “Platon’un Bölünmüş Çizgi Analogisindeki Zihin Hallerinin Derecelendirilmesi”, *Felsefe Dünyası* 72 (Kış/2020), 71.

² Gıyaseddin Mansûr Deşteki, “Şifâü’l-Kulûb”, *Müsennefâtü’l Gıyaseddin Mansûr Hüseyini Deşteki Hüseyini*, thk. Abdullah Nûrânî (Tahran: Encümen Asâri ve Mefâhirü Ferhengi, 1386), 6.

³ İbn Sînâ, *Metafizik*, çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 1/121; İlhan Kutluer, *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 82.

⁴ Nasîrüddîn Tûsî, *Seyru Sülük/Yolculuk ve İntisap*, çev. Murat Demirkol, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 6 (Kasım 2011), 128.

diğerini görmezlikten gelmek, kendinden öncekilerin takındıkları kolaycı bir tutumdur. O, değişmeyenin değişenle ilişkisini, zıtlıkları, oluş ve bozuluşu izah etmede kendisinden önce kimsenin yeterli, isabetli ve doyurucu açıklamalar yapmadığını dile getirir. Nitekim o, ideal olan ile görünen arasındaki ilgiyi çözmek için kuvve-fiil teorisini geliştirdiğini ifade eder. Bu teori imkân teorisi, madde-sûret teorisi, canlılığın izahı, Tanrı'nın ispatı, Tanrı-evren ilişkisi ve hareket gibi birçok meselenin izah edilmesinde iş görür. Teori doğa (tabiat) hakkında yapılan felsefi incelemelerle ortaya çıkar. Teoriye göre evren kendinde kuvve hâlinindedir ve onun meydana gelmesi bilfiil hâle geçmesi demektir.⁵

Aristoteles kuvve ve fiil konusunu incelemeye kendisinden öncekilerin görüşlerini tetkik ederek başlar. Parmenides dışındaki büyük filozofların hepsi değişimi, oluş ve bozuluşu kabul eder.⁶ Parmenides'in tutumu daha metafiziksel bir temele oturur. Bu yüzden Parmenidesçi tavır oluş ve bozuluş evreninin önemsenmeye degecek bir evren olmadığı yönündedir. Zira yüce âlemde bilkuvve bir şey olamaz.⁷

Aristoteles'e göre Megaralılar ya kuvveyi reddetmekte ya da onu oluş ve hareketle eşleştirmektedir. Bu tutum açık bir şekilde yanlıştır çünkü gerçekliğe aykırıdır. Örneğin bir usta güç yetirebilir olduğu hâlde ev yapmaktan geri durmakta veya bir kimse görmek istemediğinde gözünü kapatabilmektedir.⁸ Anaksagoras'a gelince her şeyin bilfiil ve ayrımlaşmış olarak her şeyde olduğunu savunur. Öyleyse her şey karşıtını önceden kendinde bulundurur.⁹ Demokritos ise varlık ile oluş ve bozuluşa konu olan arasında ayrıma gitmeyerek önemli bir hata işlemiştir. Oysa boşluk ve doluluk şeklinde dile getirilen şeyin aslında bu ayrıma dayandırılması gerekirdi.¹⁰ Yine Demokritos ve Empedokles'te değişerek ve dönüşerek meydana geliş fikrinden ziyade bir anda meydana

⁵ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2014), 391 (VIII.6 1045b 15-20); Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 43 (1 191a23-33).

⁶ Platon, *Theaitetos*, çev. Macit Gökberk (İstanbul: MEB Yayınları, 1997), 32.

⁷ Plotinos, *Esûlucyâ Eflutin inde'l-Arab*, thk. Abdurrahman Bedevi (Kum: İntişârâtü Bidâr, 1977), 142.

⁸ Aristoteles, *Metafizik*, 398 (IX.3 1047a 15).

⁹ Aristoteles, *Metafizik*, 461-462 (XI.6 1063b 25).

¹⁰ Aristoteles, *Metafizik*, 216-217 (IV.5 1009a 25-35).

gelme fikri hâkimdir.¹¹ Teorinin oluşumunda en büyük payın Eflâtun'a ait olduğu söylenebilir. Zira o, görünür âlem ile idealar âlemi arasında ilgi kurmaya çalışmıştır.

Aristoteles'in Eflâtun'dan ayrıldığı en önemli nokta, doğadaki mevcutların hareket ve değişimin ilkesini kendilerinde taşımaları gerektiğidir. Her şeyin doğası kuvve türünden bir şeydir. Zira doğa bir başka varlıkta değil, bir başka varlık olmak bakımından aynı varlıkta bulunan hareketin ilkesidir.¹²

Değişim apaçık ortadadır ve öyleyse şeylerde değişime dair bir ilke bulunmalıdır ki buna kuvve denir.¹³ Değişim ve dönüşüm sadece bir şeyin kendisi olarak kalmasıyla sınırlı olmayıp başka bir şeye dönüşmesi şeklinde meydana gelmektedir. Buna göre kuvve etken ve edilgen şeklinde ikiye ayrılır: Edilgen olan fiile uğrayanda, etken olan ise fiili yapıda bulunur. Etken olana ateşin ısıtması, edilgen olana yağlı olanın yanabilmesi örnek olarak verilebilir.¹⁴ Cansızlarda bulunan kuvve tek bir fiilin kaynağıdır. Örneğin ateş ısıtma kuvvesine sahiptir. Oysa canlılarda ve bilhassa akıllılarda kuvve, gelişmiş bir özellik olarak zıt fiillerin kaynağıdır. Bunu sanatlarda görürüz. Örneğin tıp hem sağlığın hem de hastalığın gücüdür. Bütün sanatlar sanatçının kendisinde başka bir şey olması yönünden veya bir başka şeyin değişiminin ilkesidir.¹⁵

Aristoteles kuvve ve fiili mümkün olan ile açıklar. Buna göre kuvve bir anlamda mevcut olan şeyde var olmayan ancak var olması mümkün olan şeyi temsil eder. Bu yüzden kuvve hâlinde olanda karşıt şeyler mümkündür.¹⁶ Öyleyse mümkün, kuvve hâlinde olan ve fiile geçmesi herhangi bir imkânsızlığı doğurmayan şeydir.¹⁷

¹¹ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, çev. Saffet Babür (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1997), 213 (5 305b 1).

¹² Aristoteles, *Metafizik*, 408 (IX.8 1049b 5-10).

¹³ Aristoteles, *Metafizik*, 394-395 (IX.1 1046a 10-25).

¹⁴ Aristoteles, *Kategoriler*, çev. Saffet Babür (İstanbul: İmge Kitabevi, 2002), 23-25 (4a 10-30); Aristoteles, *Metafizik*, 243 (VII.4 1015a 15). Nitelik ve ilinekleredeki değişime başkalaşma denirken madde ve sürette meydana gelen değişime oluş ve bozuluş denir. Oluş yokluktan ve var olmayandan var olana doğru gerçekleşir. Fatma Eren, *Aristoteles'in Fizik Felsefesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 69.

¹⁵ Aristoteles, *Metafizik*, 396 (IX.2 1046b 5-15).

¹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, 216-217 (IV.5 1009a, 30-35).

¹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, 399 (IV.5 1047a, 20).

Kuvve, maddede sûreti kabul edici güce karşılık gelirken sûrette ise şeyin kendisi olması gücüne karşılık gelir.¹⁸ Örneğin ruh, canlılık özelliğine gizil olarak sahip organik maddenin yetkinliğidir.¹⁹ Madde ve sûretin bileşkesi olan cisimlerde ise kuvve basit bir anlam taşımaz. Bir çocuk ve yetişkinin komutan olma kuvvesi aynı seviyede değildir.²⁰

Genel olarak Aristoteles dört çeşit kuvveden bahseder: 1. Bir şeyin kendisinin veya bir başka şeyin hareket ve değişiminin ilkesi olması anlamında kuvve. 2. Bir şeyin herhangi bir fiili isteğine uygun bir biçimde başarılı bir biçimde yapma yeteneği anlamında kuvve. Örneğin bir ustanın evi iyi bir şekilde yapabilmesi gibi. 3. Fiilleri kabul etme yeteneği anlamında kuvve. Her şeyin yapı malzemesi olamaması buna örnek verilebilir. 4. Kendi kalabilme ve değişime direnme gücü. Örneğin altının tabiatta kendini koruyarak bozulmaması gibi.²¹

Yunancada fiil (energeia) eser (ergon) kökünden gelir ve tam gerçeklik/yetkinlik (entellkheia) ile aynı anlamı temsil eder. Çünkü işlevin gayesi ve iş yaparak ulaşılmak istenen şey, eserdir. Etimolojik açıdan energeia varlığın sahip olduğu içsel aktivite olarak tanımlanabilir.²² Başka bir deyişle fiil, kuvvenin ulaşmaya çalıştığı gayedir.²³ Fiil başlangıca nispetle ilke iken sona nispetle gayedir.²⁴ Hâsılı fiil, bina yapmanın bina yapabilene, görenin gözü kapalı olana, uyanığın uyuyana ve maddeden ayrı olanın maddeye konumu gibidir. Her şey aynı anlamda/dercede fiil durumunda değildir. Zira fiil bazen cisimlerde kuvve yönün-

¹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, 494 (XII.5 1071a 10); Fatma Pınar Gökten Canevi, "İbni Sinâ Felsefesinde Varolabilme Kavramı", *Uluslararası İbni Sinâ Sempozyumu*, ed. Müjgân Cunbur vd. (Ankara: Milli Kütüphane Yayınları, 1984), 280.

¹⁹ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 77-78 (414a 20-25).

²⁰ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün-Yasin Gurur Sev (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 121 (417b29).

²¹ Bilal Ögüt, *Aristoteles'te Kuvve-Fiil İlişkisi* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 17; Abdürrezzak Sevindik, *Aristoteles ve İbn Rüşd'de Kuvve ve Fiil Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 115-116.

²² Aristoteles, *Metafizik*, 410 (IX.8 1050a, 20); 403 (IX.6 1048 a, 30).

²³ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2011), 278.

²⁴ İbn Rüşd, *Metafizik Büyük Şerhi*, çev. Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019), 3/470.

den hareketi temsil ederken madde ile ilgisi yönünden ise tözü temsil eder.²⁵

Aristoteles fiili ikiye ayırır. Birincisi fiilin asıl anlamıdır ve faile içkindir. Failin kendi içerisinde gösterdiği etkinliğin (energeia) en belirgin özelliği gayesini (telos) kendinde taşıması ve eylemin döngüsel olmasıdır. Başka bir deyişle failin kendinde gerçekleştirdiği eyleminde edilgene ihtiyacı yoktur. Bu yüzden etkin olmak tam bir harekettir (kinesis), oysa hareket ise eksik bir etkinliktir. Nitekim etkinlik kesintisizce sürerken her hareketin bir sonu vardır. Etkin ve içkin olana örnek olarak görme eylemi verilebilir.

İkincisi hareket anlamındadır; fiil failin dışındadır, geçişli ve meydana getiricidir. Bu anlamda hareket eden gayesine ulaşıncaya hareketini sona erdirir.²⁶ Bunlara düşünce ürünü bilkuvve şeyler de dâhildir ve bunların fiil hâline geçmesi için failin mevcut olması ve engelleri ortadan kaldırmış olması gerekir. Örneğin evin bilfiil mevcut olması için ustanın bulunması, inşaat malzemelerinin toparlanması, temel kazılması, engellerin giderilmesi ve benzeri gerekir. Oysa ilkelerini kendilerinde taşıyanlar için herhangi bir engelin bulunmaması yeterlidir. Örneğin meninin insana dönüşmesi böyledir. Çünkü o kendinde bir tür doğadır ve bilkuvve insandır.²⁷

Aristoteles'e göre fiil kuvveye bilinme, zaman, cevher ve gaye bakımından öncedir. Bilgi bakımından önce olana örnek tümel sûretlerdir. Zira bunların önce olmaması durumunda bilme ve öğrenme işinin sonsuzca geriye gitmesi gerekeceğinden herhangi bir şeyi bilmek ve öğrenmek mümkün olmaz. Fiilî bilgi kuvve hâlindeki bilgiden daha üstündür zira o, konusuyla aynıdır. Zaman bakımından önceliğe türsel sûretin önce oluşu örnek verilebilir. Şöyle ki, türsel sûret türün fertlerini önceler. Cevher açısından öncelikte İlk Varlık her yönden bilfiil mevcut olduğu için her şeyi önceler. Gaye açısından fiilî olan öncedir

²⁵ Aristoteles, *Metafizik*, 403 (IX.6 1048b 5).

²⁶ Öğüt, *Aristoteles'te Kuvve-Fiil İlişkisi*, 76-77; Eren, *Aristoteles'in Fizik Felsefesi*, 82.

²⁷ Aristoteles, *Metafizik*, 406-407 (IX.7 1049a 5-35).

çünkü şeyler gayelerine doğru hareket eder. Örneğin hayvanlar görme yetisine sahip olmak için değil görmek için görme yetisine sahiptir.²⁸

Aristoteles kuvve-fiil teorisini hareketi açıklamak için kullanır. Bununla birlikte hareket ne bilkuvve ne de bilfiil varlıklar grubu içine sokulması mümkün olan belirsiz bir şeydir. Hareket eksik ve tamamlanmamış bir tür fiildir.²⁹ Aristoteles cevherî hareketi kabul etmez çünkü hareket karşıtlar arasında gerçekleşir. Bilfiil varlığın yani cevherin ise karşıtı olamaz.³⁰

Aristoteles kuvve-fiil teorisini Tanrı ispatlanmasında kullanır. Ona göre evren fiilen mevcutsa onu kuvveden fiile çıkartan salt fiil hâlinde olan bir varlığın olması gerekir. Ontolojik açıdan fiilden kuvveye geçiş kademeli gerçekleşir. Buna göre Tanrı'yı faal akıllar takip eder. Başka bir deyişle doğa bakımından önce olan ezeli ve ebedîdir. Bu açıdan evrenin unsurları kuvveden korunmuştur. Yani formlar tamamen fiilîdir. Ezelî ve ebedî olan doğa bakımından öncedir. Evrenin meydana gelmesinden sonra onların Tanrı'ya doğru hareket ettikleri görülür. Evrende mevcut olan her şey Ezelî-Ebedî Hareket Ettiriciye ulaşana kadar hareket eder.³¹

2. İbn Sînâ'nın Kuvve Anlayışı

İbn Sînâ, Aristoteles'e nispetle meseleyi temellendirme işine daha çok önem verir. Aşağıda gösterileceği üzere İbn Sînâ kuvveyi varlık, zorunluluk, nedensellik ve cevher üzerine temellendirir. Sırasıyla bunları incelemeye çalışalım.

1. Varlık: Anlaşılan İbn Sînâ kuvve ve fiil, teorisini temelde varlık ve yokluk ikilemi üzerine inşa eder. Buna göre fiil varlık (mevcûd) ile; kuvve ise yokluk (adem) ile karşılanır. Ancak buradaki yokluk mutlak anlamda yokluk olmayıp imkân anlamındadır. Öyleyse imkân, fiile

²⁸ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 193 (430a10); Aristoteles, *Metafizik*, 408 (IX.8 1049b, 15-25); 409 (XI.8 1050a, 5-10); İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi -Telhis Ma Ba'de't-Tabia-*, çev. Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 80; Sevindik, *Aristoteles ve İbn Rüşd'de Kuvve ve Fiil Kavramı*, 117.

²⁹ Aristoteles, *Metafizik*, 469-470 (XI.9 1066a 15-25); Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 117.

³⁰ Aristoteles, *Metafizik*, 479 (XI.11 1068a 10); 217 (IV. 5 1009a, 25-35).

³¹ Aristoteles, *Metafizik*, 494 (XII.5 1071a10); Aristoteles, *Metafizik*, 412 (IX.8 1050b 10-15).

geçmesi ve geçmemesi tercihe bağlı olan bir tür kuvvedir ve dolayısıyla imkân düzleminde mevcut olan şeye bilkuvve mevcut denir. İmkân, sonradan meydana gelen her şeyi önceler. Öyleyse bir şeyin var olabilme imkânı, mevcut bir mana olması yanında bir cevherdir ve İbn Sînâ buna “varlık kuvvesi” (kuvvetü'l-vücûd) adını verir. Varlık kuvvesinin taşıyıcısını ise konu veya madde (heyûlâ) diye isimlendirir. Şu hâlde her hâdis mevcut, madde tarafından öncelenmiştir.³² Mevcut olmayan ve kendisini varlık kuvvesinin öncelemediği ise müstahîl varlıktır.³³

2. Zorunluluk: Şeylerde bulunması gerekli olan kuvve, bu şeylerin ortaya çıkması için zorunlu bir özellik ise onun yokluğu durumunda bu şeylerin meydana gelmesi imkânsızdır.³⁴ Öyleyse kuvve, bir şeyin ortaya çıkabilmesi için o şeyin zâtında bulunan zorunlu özelliğe denir.³⁵

3. Nedensellik yönünden fiil illete; kuvve malule karşılık gelir. İlet bilfiil olursa kuvve de bilfiil, illet bilkuvve olursa malul de bilkuvve olur. Ancak malulün bilkuvve olması kendindedir zira bilkuvve olması yönünden bir şey, asla failiyle bağlantılı olamaz. Gayeye gelince bazen bir şey dış dünyada mevcut olsa da o şeye bağlı gaye bilkuvve hâlde bulunabilir. Örneğin yatağın bilfiil mevcut olmasına rağmen yatma eyleminin bilkuvve olması gibi.³⁶

4. Cevher: Kategorik açıdan cevherin bilkuvve olup sonradan fiil hâline geçtiği görülür. Ancak cevher olmayanın bilkuvve cevher olması mümkün değildir.³⁷ Bunu maddenin kendi durumuyla karıştırmamak gerekir. Zira madde cevherdir ancak bilfiil mevcut olmak için sûrete muhtaçtır. Ayrıca madde, oluş ve bozuluş sonrasında önceki hâline dönebilir.³⁸ Hatta ilk madde bilkuvve her şeydir.³⁹ Madde ve sûretin bir-

³² İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/153;1/163; İbn Sînâ, *el-Mübâhasât*, thk. Muhsin Bidarfer (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşha-yı Hikmet ve Felsefe-i İnan, 1396), 216.

³³ Behmenyâr İbn Merzûbân, *et-Tahsil*, thk. Murtaza Mutahharî (Tahran: Müessesetü İntişârât-ı ve Çap Danişgah, 1375), 481.

³⁴ Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî İbn Sînâ, *en-Necât fi'l-hikmeti'l-mantikiyye ve't-tabî'iyye ve'l-İlâhiyye*, nşr. Mâcid Fahrî (Beyrut: Menşûrât-İdâri'l-İfâğ'i'l-Cedîdi, 1982), 252.

³⁵ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/160.

³⁶ İbn Sînâ, *el-Mübâhasât*, 262-263; Behmenyâr, *et-Tahsil*, 486.

³⁷ İbn Sînâ, *Oluş ve Bozuluş-Kevn ve Fesâd-*, çev. Muammer İskenderoğlu (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 63.

³⁸ İbn Sînâ, *Oluş ve Bozuluş*, 48.

³⁹ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/157.

leşmesiyle cisim meydana gelir. Her cisim taşıdığı kuvveye göre bir fiilde bulunur. İradesi olmayan cisimlerde kuvve ya cismin zâtından ya da cismânî olmayan başka bir şeyden gelir. Eğer kuvve cismânî olmayan ayrık bir varlıktan gelirse bu, fiilin sudûru ile olan zâtî bir durumdur.⁴⁰

Buraya kadar yapılan temellendirmelerden sonra kuvveyi tanımlamaya çalışalım. İbn Sînâ'nın kendi tanımlamasına geçmeden önce kavramın felsefe tarihindeki gelişimi hakkında İbn Sînâ'nın verdiği bilgilere bakalım. Ona göre kuvve şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Kuvve, canlının kendisiyle çetin fiilleri ve hareketleri meydana getirdiği şeydir. Buna göre kuvve kudretin fazlalık ve pekişmiş hâlini ifade eder ve zıddı acizliktir.

2. Yunan filozofları kuvveyi başlangıçta “etki” anlamında kullanmıştır. Bu, bir şeyden etkilenen ve etkilenmeyen şeklinde ikiye ayırt edilmiş; etkilenene zayıf ve etkilenmeyene ise kuvvetli denmiştir.

3. Daha sonra kuvveyi, canlılara ait bir hâl olan kudret anlamında kullanmışlardır ki bu sayede canlı istemli veya istemsiz olarak fiilini icra eder.

4. Nihayetinde filozoflar irade bulunmasa bile bir şeydeki “başkalaşım ve dönüşümün ilkesi” olan bütün hâllere kuvve demişlerdir. Buna göre kuvve bir şeyden kaynaklanır ancak başka bir şeyi etkiler ve ondan başka bir şey meydana getirir. Örneğin sıcaklık bir şeyden kaynaklanır ancak başka bir şeyde başkalaşma ve dönüşüme neden olur. Yine doktorun tedavi edebilme kuvvesi kendinden kaynaklanır ancak başkasında etkisini gösterir.

5. En sonunda kuvvenin zorunluluğa neden olmadığı görüldüğünde onun imkân anlamına sahip olduğu kabul edilmiştir. Yani imkân içeren bir yokluğun taşıdığı olabirliğe kuvve denmiştir. Buna göre her mümkün şey kuvve ve fiil ayrımına tabidir.⁴¹

6. İbn Sînâ, verdiği bu anlamlara, “başka bir şeyi kaim kılan veya değişime engel olan” anlamını da katmıştır.⁴²

⁴⁰ İbn Sînâ, *en-Necat*, 251.

⁴¹ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/152-153; İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâi*, çev. Murat Demirkol (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 208 (50a).

⁴² İbn Sînâ, *en-Necat*, 250.

İbn Sînâ'ya göre bazen fiilde bulunma kuvvesinin, fiilin müteakabili/ karşıtı olan kuvve olduğu vehmedilir. Oysa ikisi arasında şöyle bir fark vardır: Birinci kuvve, fiile geçip mevcut olunca kendini korur. İkincisi ise bir şey ancak bilfiil mevcut olmadığı zaman mevcut olur. Aynı şekilde birinci kuvve ancak hareketin ilkesi olarak nitelenir. İkinci kuvveyle ise edilgen durumların çoğu nitelenir. Yine birinci kuvvenin karşıtı olan fiil; dönüşüm, oluşum veya hareketin edilgenliğinin olmadığı ilkeye nispet edilir. İkinci kuvvenin karşısında yer alan fiil, hâsıl olan varlığın mükemmel yönü olarak nitelenir.⁴³

İbn Sînâ'ya göre şeyler kuvve açısından üçe ayrılır: tam olarak fiil olanlar, tam olarak kuvve olanlar ve bir yönden fiil bir yönden kuvve olanlar. Kuvve olanın kendisi olması açısından bilfiil zâtı yoktur ve ayrıca onun kendiliğinden varlığa çıkması imkânsızdır. Yine bilfiil olmaklığa çıkışı imkânsız olanın -ki bu salt yokluk anlamına gelir- kuvvesi de yoktur.⁴⁴

2.1. Kuvve Çeşitleri

İbn Sînâ'nın yukarıda verdiği anlamlar içerisinde öne çıkardığı anlam "bir şeyin değişerek başka bir şey olmasını sağlayan ilke" şeklindedir.⁴⁵ Bu anlam doğrudan kuvveyi edilgen ve etken şeklinde ikiye ayırmayı gerektirir.

Edilgen kuvve: Varlığı kabul etme imkânına ve varlığın tesirinde kalmaya denir. Şeyin yapılması, hareket ve varoluşun gerçekleşmesini sağlayan şeye ise etken kuvve ismi verilir. Yani etken, varlığı meydana getiren; edilgen ise etkinin sonucunda oluşumu, değişimi ve hareketi kabul edendir.⁴⁶

Edilgenlik kuvvesi tam, nakıs, eksik, yakın ve uzak olur. Şeyler, fail ile karşılaştığında kendilerindeki edilginin medyana gelmesi zorunlu ise buna tam edilgenlik kuvvesi denir. Örneğin meni insan olmadan önce nutfе, cenin ve bebek olur. Meni için insan olmak uzak kuvve iken ya-

⁴³ İbn Sînâ, *en-Necât*, 251.

⁴⁴ İbn Sînâ, *Fizik*, çev. Muhittin Macit-Ferruh Özpıllavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 1/99.

⁴⁵ İbn Sînâ, *en-Necât*, 250.

⁴⁶ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/153-154.

kın kuvve nutfedir. Meni insana nispetle eksik kuvvedir, nutfeye nispetle tam kuvvedir. Bir şey meydana gelirken maddesi bazı şeylerden onu engeller. Onu engellemeyen şeylerin gerçekleşebilmesi ve istidadın tamamlanması için başka bir karineye ihtiyaç duyulur. İşte bu ihtiyaç duyulan karineye uzak kuvve denir.⁴⁷ Yakın kuvve failden aldığı etki ile arasında başka bir fail kuvvenin girmediği kuvvedir. Yakın kuvve gerçekleşmedikçe şeyin meydana gelmesi mümkün değildir. Örneğin ağacın anahtara dönüşebilmesi için öncelikle kesen ve yontan faille karşılaşması gerekir.⁴⁸

İbn Sînâ'ya göre edilgen kuvve şeylerin maddi tabiatlarına karşılık gelir. Tabiatlar da bazen bir yönde olur, örneğin suyun şekil alma kuvvesi gibi. Bazen ise iki yönde olur, örneğin mumun hem şekil alması hem de aldığı şekli koruyabilmesi gibi. İlk madde bütün kuvveyi içerir lakin bunu aşamalı ve aracılı yapar. Bazen bir şeyde zıtlık açısından edilgen kuvvesi vardır. Örneğin mum hem ısınma hem de soğuma kuvvesine sahiptir. Failin kuvvesi bazen bir şeye yönelik olarak sınırlı/mahdud olur. Örneğin yakmakta olan ateş böyledir. Bazen ise kuvve çok şeye yöneliktir, örneğin seçim yapma gücü gibi. Bazen her şeye karşı bir şey için kuvve olur lakin bu, belirli bir şey aracılığıyla olur. Edilgen kuvve ile karşılaşınca ondan fiil zaruri olarak hâsıl olur. Bu diğer zıtlar için geçerli değildir.⁴⁹

Düşünce ve tahayyül sahibi olmadıkları için irade ve ihtiyarları olmayan şeylerin taşıdığı kuvveler, edilgen kuvvelerle birleştiklerinde fiil zorunludur. Bu şeyler üzerinde tabiatın etkisi ya bir işin ilkesi ya da ilkenin bir parçası şeklinde olur. İlke iradeden farklıdır ve o, önceden var olan ile meydana gelen şeyin toplamıdır.⁵⁰ Tesadüf ve zorlama olmaksızın kendisinden fiil ortaya çıkan her cisim kendisinde bulunan bir kuvveyle fiilini yapar. İrade ve ihtiyara dayanmayan fiiller ya şeyin zatından ya kendisinden farklı cisimsel bir şeyden veyahut da kendisinden fark-

⁴⁷ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/156-157.

⁴⁸ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/157.

⁴⁹ İbn Sînâ, *en-Necât*, 250; İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâi*, 208 (50a).

⁵⁰ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/156.

lı cisimsel olmayan bir şeyden ortaya çıkmıştır.⁵¹ Bilkuvve akıl, yukarı akıllardan feyiz alabilen ve makulleri akletmeye hazır olan nefsin bir istidadır.⁵² Her bir akıl bir üstteki akla nispetle kuvve hâlinde akıldır.⁵³ Çünkü aralarında kabul eden ve kabul edilen ilişkisi vardır. Şu hâlde kabul edende iki yön vardır. Birincisine göre kabul eden, bir şeyi kendi dışından kabul eder ve edilgen olur. Örneğin heyûlâ dıştan bir şeyi kabul eder. İkincisinde kabul eden, dıştan bir şeyi değil zâtında olanı kabul eder. Bu durum edilgenlik olmaz ve Bâri Teâlâ hakkında geçerlidir. Tanrı her şeyi sağlam hikmeti gereği yapar çünkü hikemî işler etkilenmeye kapalıdır.⁵⁴

İbn Sînâ tabiat, sanat, kabiliyet ve tesadüf olmak üzere dört çeşit kuvveden bahseder ancak bunlardan tesadüf hakkında bilgi vermez. Tabiat, fiilin bizzat bir cisimden meydana gelme gerekliliği diğer cisimlerden ayrı olarak kendisine özgü bir özelliğinden dolayıdır. “Cismin bu özelliğe sahip olması daha önceliklidir.” denildiğinde bunun anlamı bu fiilin o varlıktan meydana gelişinin daha yerinde olduğudur. Hatta bu özellik fiili gerektiren ve onu zorunlu kılandır. Çünkü kolaylaştıran ve bîlaraz olan bunu sağlayamaz. Sanat gücü ise alet kullanımını gerektiren hareketlerin kazanılmasıyla sanatsal sûreleri meydana getirebilme kuvvesidir.⁵⁵ Kabiliyet üç çeşittir. Birincisi kendisinden fiilî herhangi bir şeyin çıkmadığı mutlak kabiliyete denir. Örneğin bu kuvve, çocuğun okuma yazma bilemeyeceği dönemlerini kapsar. Bu dönemlerde fiiliyata çıkamasa da çocuk kuvve olarak okuma yazma bilmeye yeteneklidir. Buna “mutlak ve heyûlânî kuvve” denir. İkinci kuvve, çocuğun okuma yazma öğrenmeye hazır hâle gelmesine benzer. Buna mümkün kuvve denir. Üçüncüsü okuma yazma öğrenmiş çocuğun şu an okuma yazma işlemini yapmaması gibidir. Çünkü

⁵¹ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/160.

⁵² Ebû Alî Hüseyin b. Abdillâh b. Alî İbn Sînâ, *Uyûnü'l-Hikme*, thk. Muvaffak Fevzi el-Cebr (Dimaşk: Dârü'l-Yenabi', 1996), 81.

⁵³ İbn Sînâ, *Neşin Halleri-Neşin Sonsuzluğu ve Yeniden Yarattılması Hakkında Risale*, çev. Ömer Ali Yıldırım (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020), 47-49.

⁵⁴ Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî İbn Sînâ, *et-Ta'likât* (Kum: Merkez-ü İntişârât-ı Defteri Tebligât-i İslâmî, 1379), 136-139. Bu eser İsmail Hanoğlu'nun çevirisiyle beraber kullanılmıştır. İsmail Hanoğlu'nun çevirisi *Fragmanlar* alt başlığıyla verilecektir.

⁵⁵ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/157-162.

o artık okuyup yazabilme yeteneğine sahiptir ancak fiilî olarak okuyup yazmamaktadır. Buna melekî kuvve denir. Bazen ikinciye melekî kuvve, üçüncüye ise yetkin kuvve dendiği olur.⁵⁶

İbn Sînâ'ya göre kuvve fiile mutlak olarak değil zamansal açıdan öncedir; aksini söylemek yanlıştır. Zira bu yanlış, nefsin heyûlâyı gerçekleştirmesinde Tanrı'nın yardıma muhtaç olduğu, ezelden beri doğaları gereği hareket eden şeylere Tanrı'nın müdahale ettiği ve evrenin başlangıçta karanlık, durağan ve boş olup sonradan harekete geçtiği gibi yanlış fikirlerin doğmasına neden olur.⁵⁷

3. İbn Sînâ'nın Fiil Anlayışı

İbn Sînâ'ya göre fiil/bilfiil, “meydana gelmiş olan bir şeyde gerçekleştirilen bir eylemden” ziyade “meydana gelme ve ortaya çıkma” anlamındadır. Fiili gerektiren bu manaya şeyin tabiatı denir.⁵⁸ Şu hâlde bir şeyin meydana gelebilmesi için o şeyin tabiatı yanında -ki bu kuvve demektir- bu şeyi meydana getiren bir sebebin -yani bilfiil başka bir varlığı- olması gerekir. Başka bir deyişle bir şeyi kuvveden fiile çıkartacak bir neden olmadıkça bir şey meydana gelmez.⁵⁹ Öyleyse bilkuvve olan bir şey kendi kalarak bilfiil olamaz.⁶⁰

Üstteki izahtan anlaşılın fiil hareket ve eylem anlamına gelir. Eylem anlamında fiil, kuvve hâlinde olanı etkileyerek harekete sebep olandır. Şöyle ki cisim kendiliğinden hareket etmez. Eğer cisim, cisim olması itibarıyla hareket etseydi bütün cisimlerin hareket etmesi gerekirdi. Şu hâlde cisim hareket etme kuvvesine sahip olsa da onu harekete geçirecek bir gücün olması gerekir ki buna fiilî kuvve denir.⁶¹

Fiilî kuvve bazen kudret diye isimlendirilir. Yok iken var olan bir şey kendinde mümkün bir şeydir ve var olma imkânını kendinde taşır. Öyleyse ancak mümkün olanlar kudrete konu olup tersi durumda olan-

⁵⁶ İbn Sînâ, *Nefsîn Halleri*, 47.

⁵⁷ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/163-164.

⁵⁸ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâi*, 212 (51a); 208 (50a).

⁵⁹ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâi*, 212 (51a); 208 (50a).

⁶⁰ Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali İbn Sînâ, “Risâletü'l-Arşıyye fî't-tevhîd”, *Mecmû' resâilî's-Şeyhi'r-Reis* (Haydarabâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1353), 6.

⁶¹ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/160.

lar kudrete konu olmaz. Yani bir şeyin kendinde mümkün olmasıyla ona güç yetirilebilmesi anlamı birbirinden farklıdır.⁶²

Fiil iki çeşittir. Birincisi bir şeyi yapmak veya yapmamak arasında tercihi gerektirmeksizin fiilin gerçekleştirilmesini gerektiren fiildir. Örneğin ateşin yakması böyledir. İkincisi bir şeyi yapmanın tercihi gerektirdiği fiildir. Örneğin bir şeyi görmek isteyip istememek böyledir.⁶³

Fiil ontolojik açıdan önce olduğu için zaman, tanım, yetkinlik, illet, tabiat ve şeref yönünden kuvveden daha öncedir.⁶⁴ Fiil zaman açısından kuvveden, meninin nutfeden, bebeğin çocuktan ve tohumun ağaçtan önce olması gibi öncedir. Fiil, tanım yönünden kuvveyi bilinebilir kıldığı için öncedir. Örneğin fiilî olarak dörtgen olmadan bir şeyin dörtgen olmaklık kuvvesini tanımlayamayız.⁶⁵ Fiil başlangıçta yetkin iken kuvve sonradan yetkinlik kazanır. Zira fiil tam olan, kuvve noksan olandır.⁶⁶

Buraya kadar kuvve ve fiilin ne olduğundan bahsettik. Şimdi teorisinin önemli olduğunu düşündüğümüz şu beş sonuca işarette bulunalım.

1. Kuvve-fiil teorisi kötülük probleminin çözümünde kullanılır. Şöyle ki bir şey bütün yönlerden kötü olamaz çünkü bu durumda yok olmuş olması gerekir.⁶⁷ Kuvve hâlinde bulunan henüz tam olarak var olmadığı için yoksun, eksik ve muhtaçtır.⁶⁸ Bu da ancak maddi şeylerin kötülüğe konu olduğunu gösterir. Kendisinde kuvve olmaklığın bulunmadığı şeylerde kötülük olmaz. Başka bir deyişle mevcut olması açısından mevcut kötü değildir. Özetle fiil iyiyi, kuvve ise görece olarak kötüyü temsil eder.⁶⁹

2. İbn Sînâ kuvve-fiil teorisini el-Evvel/Vâcibü'l-Vücûdun varlığını ispatlamak için kullanır. Buna göre el-Evvel, salt fiil olarak yetkindir;

⁶² İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/162.

⁶³ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâi*, 210 (50b); Behmenyâr, *et-Tahsil*, 373.

⁶⁴ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 486; Abdürrezzak Sevindik, *İbn Sînâ'da Kuvve-Fiil Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12.

⁶⁵ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/165; Behmenyâr, *et-Tahsil*, 472.

⁶⁶ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/166; Behmenyâr, *et-Tahsil*, 486.

⁶⁷ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/166; Behmenyâr, *et-Tahsil*, 486.

⁶⁸ İbn Sînâ, *et-Ta'likât-Felsefî Bilimsel Fragmanlar*, çev. İsmail Hanoğlu (Ankara: Elis Yayınları, 2021), 2/74.

⁶⁹ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/162.

O'na herhangi bir noksanlık bulaşmaz. Her yetkinlik ve güzellik O'nun varlığındandır. O, kabul edici ve alıcı olmadığından henüz gerçekleşmemiş bilkuvve bir şey ihtiva etmez. el-Evvel'in sıfatları zâtına zait değildir çünkü şayet onlar zâtına zait olsaydı zâtına nispetle sıfatları bilkuvve olurdu; zâtı da bu sıfatlarla nedenli olurdu. Bu durumda zâtı sıfatlarından önce ve bir yönden fail, bir yönden ise kabul edici olurdu. Bunların hepsi geçersizdir.⁷⁰

3. Bu teori sudûr teorisinin izahında kullanılır. Şöyle ki el-Evvel, salt ve bilfiil akıldır. Nitekim O, şeyleri birden, devamlı, bilfiil ve sonsuzca akleder. Salt akıldan sonra gelen fiilî varlıklar ayrı akıllardır. Bunlar varlıklarını Zorunlu Varlık'a borçlu olduğu için zâtları imkân içerir ancak maddeye bulaşmaları söz konusu olmadığından da -ilkeleri açısından- sürekli olarak fiil hâindedirler.⁷¹ Ayrı akılların imkânı ve kuvveti varlıkları üzeredir yoksa bilfiil "bir şey" olmaları üzere değildir. Onlar fiilîdir ve maddeyle alakaları yoktur.⁷²

4. Kuvve-fiil teorisine sudûrun sona ermesiyle şeylerin yükseliş hareketine katılmalarının izahında kullanılır. Buna göre her bir mevcut bir üstteki mevcuda göre kuvve hâindedir. Örneğin bilfiil olmayıp bilkuvve olduğu için beşerî akıllar/nâtik nefisler her şeyi birden, devamlı sûrette ve sonsuza kadar akledemez. Bunlar şeyleri aşama aşama akleder ve aklettikleri şeylerden akletmedikleri şeylere giderler.⁷³ Yine bunlar bilgi almaya sürekli olarak hazır olsa da bilinmesi istenen şeyler onlar için sürekli hazır değildir.⁷⁴ Tûsî'ye göre bilfiil bilkuvveden varlığa daha layık ve varlığı daha yetkindir. Bir şey kuvve hâlinde ne kadar çok fiil hâline yaklaşırsa varlığı daha çok artıyor demektir. Öyle ki varlık mertebeleri eksiklik yönünden varlıktan en az pay alan kuvve hâlinde tamamlanır. Bundan sonra varlığı mümteni olup sadece zihinde tasavvur edilebilenler kalır.⁷⁵

⁷⁰ İbn Sînâ, "Risâletü'l-Arşıyye", 5.

⁷¹ İbn Sînâ, *et-Ta'likât-Felsefî Bilimsel Fragmanlar-*, 2/62-63.

⁷² Behmenyâr, *et-Tahsil*, 483.

⁷³ İbn Sînâ, *et-Ta'likât-Felsefî Bilimsel Fragmanlar-*, çev. İsmail Hanoğlu (Ankara: Elis Yayınları, 2019), 1/150.

⁷⁴ İbn Sînâ, *et-Ta'likât-Felsefî Bilimsel Fragmanlar-*, 2/72; Behmenyâr, *et-Tahsil*, 485.

⁷⁵ Hâce Nasîrüddîn Tûsî, *Ecvibetü'l-mesâli'n-Nasiriyye: müştamil ber bist risâle*, İhtimam Abdullah

5. Kuvve-fiil teorisi cismi açıklamakta kullanılır. Cisim bilfiil olanı temsil eden sûret ile, bilkuvve olanı temsil eden heyûlânın birleşmesinden oluşur. Heyûlânın bilfiil oluşu, herhangi bir şeye istidatlı bir cevher oluşundan başka bir şey değildir.⁷⁶ Maddi sûretler, sûret olmaları bakımından fiilî durumu ifade ederler ancak maddeye ihtiyaçları dolayısıyla varlık bakımından mümkün şeylerdir.⁷⁷ Kuvve hâlinde olanın dış dünyada var olabilmesi için kendisini fiile çıkartacak bilfiil bir mevcudun olması gerekir. Şu hâlde mevcut her bir şeyde fiilî hâlde olan sûret iken kuvve hâlinde olan ise maddedir.⁷⁸ İbn Sînâ'nın bu noktada Aristoteles'ten ayrıldığı görülür. İbn Sînâ felsefesinde maddenin sûretle bir olması demek, varlığın mahiyete eklenmesi anlamına gelir. Cismin meydana gelmesi de hareketin meydana gelmesi demektir.

4. İbn Sînâ'nın Hareket Görüşü

Yukarıda şeylerin kuvve fiil açısından üç ihtimal taşıdığı ve bunlardan üçüncüsünün hareket içerdiğini belirtmiştik. Bir şeyin harekete konu olabilmesi için bir yönünün bilfiil, bir yönünün ise bilkuvve olması gerekir. Hareket bilkuvve olması yönünden bilkuvve olanın ilk yetkinliğidir.⁷⁹ Harekette söz konusu olan durum değişikliği kuvvenin yerini fiilin almasıdır. Dolayısıyla hareket tamamlanmamış fiil iken fiil ise hareketin tamamlanması demektir.⁸⁰ Hareket nicelik ve nitelikte artma ve eksilme şeklinde kendini gösterir.⁸¹

İbn Sînâ'ya göre hareket doğal anlamıyla “yer değiştirmeye” karşılık kullanılırken zamanla “bir şeyin bilkuvve iken bilfiil olması” şeklinde felsefî bir anlam kazanmıştır.⁸² Antik filozoflar da bilkuvveden bil-

Nûranî (Tahran: Pejûheşgâh-i Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-i Ferhengî, 1373), 20.

⁷⁶ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/163.

⁷⁷ İbn Sînâ, *et-Ta'likât -Felsefî Bilimsel Fragmanlar-*, 2/62-63.

⁷⁸ İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/159.

⁷⁹ İbn Sînâ, *Fizik*, 1/99; Muhittin Macit, *İbn Sînâ'da Doğa Felsefesi ve Meşşâi Gelenekteki Yeri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 184-188.

⁸⁰ Ayşe Betül Dönmez, *İbn Sînâ Felsefesinde Hareket Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 101.

⁸¹ “Cevherî hareket maddeden ruha, ruhtan manaya doğru dikey boyuttadır.” Gulâm Hüseyin İbrahimi Dînânî, *Molla Sadrâ ve Sühreverdî Dersleri*, çev. Alptekin Dursunoğlu (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2019), 125.

⁸² İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî*, 354.

fiil olana geçişi adım adım gerçekleşen bir şey olarak kabul etmişlerdir. İbn Sînâ nazarında bu, özellikle cismânî evrende böyledir. Zira bir cismin bir şeye doğru kararlı dönüşümü sürekli “kuvve-fiil sarmalı” içerisinde ilerlemesiyle gerçekleşir. Aksi durumda bir şey bir anda kendini meydana getirirdi.⁸³

İbn Sînâ'ya göre hareketin ilkesi, maddeyi, sûreti kabul için uygun hâle getiren hazırlayıcı bir şey olabileceği gibi maddeye sûreti veren tamamlayıcı bir şey de olabilir. Hazırlayıcı olan kendisine ait olmayan bir gaye için hareket ettirirken tamamlayıcı kendisine ait bir ilke için hareket ettirir.⁸⁴

İbn Sînâ hareketi kuvveden fiile çıkış olarak tanımlar. Hareket bir yetkinliktir ancak diğer yetkinliklerden farklı olarak devam ettiği müddetçe kuvve-fiil arasında diyalektik bir süreç şeklinde ilerler. Süreçle birlikte harekette mesafe de oluşur. Mesafe hareketlinin katettiği boyut ve sûretlerin toplamıdır. Bir açıdan hareket süreç ve mesafeden oluşur. Yani hareket hareketlinin, başlangıç ile son arasında bir önceki ile bir sonraki şeklinde var olmasından elde edilir. Şu hâlde hareket, bilkuvve olması yönünden bilkuvve olanın ilk yetkinliği iken hareketin son noktası açısından ulaşılması gereken son yetkinliktir.⁸⁵

Hareket altı şeyle ilgilidir. Hareketli, hareket ettiren, içinde hareket olan, hareketin kendisinden olduğu, kendisine doğru hareketin gerçekleştiği şey ve zaman.⁸⁶ Hareket ettirilen bilkuvve bir şey ise onu, kuvveden fiile çıkartan bir şeye ihtiyacı vardır. Hareket ettirilen şey olmak mefhumu ile “hareket ettiren şey” mefhumu başkadır. Cisim hareket ettirilendir, hareket ettiren ise başkadır.⁸⁷ Aristoteles'ten farklı olarak İbn Sînâ nicelik, nitelik ve mekân kategorilerine artı olarak durum kategorisinde de hareketi kabul eder.⁸⁸

Buraya kadar hareketin ne olduğundan bahsettik. Şimdi hareket ko-

⁸³ İbn Sînâ, *Fizik*, 1/95-100.

⁸⁴ İbn Sînâ, *Fizik*, 1/60.

⁸⁵ İbn Sînâ, *Fizik*, 1/101-104.

⁸⁶ İbn Sînâ, *Fizik*, 1/107.

⁸⁷ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 475.

⁸⁸ Dönmez, *İbn Sînâ Felsefesinde Hareket Kavramı*, 101.

nusunu tamamlayan ve hareketle bağlantılı önemli bazı şeyleri dile getirmek istiyoruz.

1. Hareket ile oluşu birbirine karıştırmamak gerekir. Şöyle ki kuvveden fiile geçiş tedrici olarak gerçekleşiyor ise hareket, aniden gerçekleşiyor ise oluşturmaz. Ancak cevherde meydana gelen oluş ve bozuluş bir anda gerçekleşse de vehim bunu harekete konuymuş gibi zanneder.⁸⁹

2. İbn Sînâ cevherî hareketi kabul etmez ve bunun geçersizliğini bütün cisimlerin hareket etmediği sonucundan hareketle ispatlar. Doğal cismin hareketinin nedeni cismin zâtı değil başka bir şeydir.⁹⁰ Bu, tabii ki bugünkü fizik bilimi verilerine göre geçerliliğini yitirmiş bir görüştür. İbn Sînâ'nın yakın öğrencisi Behmenyâr cevherî hareket fikrine yaklaşmış olsa da tam olarak bu sonuca ulaşamamıştır. Şöyle ki ona göre hareket, varlığı yenilenme yolunda olan bir şeydir ve hareketin illetinin cisimde yerleşmeyen bir illet olması gerekir. Eğer illeti yerleşik bir şey olsa malulünün yok olması sahih olmazdı. Eğer hareket ettiren cisimliliğin kendisi olsaydı hareketin cüzleri yok olmazdı.⁹¹

3. Hareket çeşitlerinden dairesel hareket aslıdır. Zira dairesel hareketin kaynağı irade ve ihtiyar sahibi olan nefistir. Her feleğin hareket etmesindeki amacı akli bir cevhere benzeme arzudur. Doğal canlılarda ise hareketin sabit ilkesi nefistir. Nefis, iradesini ve tikel mekânları tahayyül etmeyi sürdürerek harekete neden olur. Yani hayal ve düşünce hareketin ilkelerinden ikisidir.⁹² Behmenyâr'a göre de cisimlerdeki hareketin kendilerine nispetle tam varlıklar olan ayrıık mevcutlara duydukları aşk nedeniyle meydana geldiği görülür ki feleklerin hareketleri de bu tarzdadır.⁹³

4. Hareket, Tanrı'nın varlığını ispat için kullanır. İspat şöyledir: Biz-zat hareket ettiren bazen vasıta ile hareket ettirir; marangozun çekiç ile hareket ettirmesi gibi. Bazen ise doğrudan hareket ettirir. Âşığın maşukunu hareket ettirmesi gibi. Cisimlerin varlıklarının sonsuzca dönüşü-

⁸⁹ Macit, *İbn Sînâ'da Doğa Felsefesi ve Meşâî Gelenekteki Yeri*, 221-222.

⁹⁰ İbn Sînâ, *Fizik*, 1/107.

⁹¹ İbn Sînâ, *en-Necât*, 250-251; Behmenyâr, *et-Tahsil*, 475-476.

⁹² İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/155.

⁹³ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 478.

me uğradığından hareketlilerin değişimi de sonsuzdur. Her hareket ettiren, bir hareket ettirilene (müteharrik) değiştirir. Şu hâlde hareketler kendisi hareket ettirilmeyen bir hareket ettiricide sona erer ki bu da İlk Muharrik'tir/Tanrı'dır.⁹⁴

Sonuç

Aristoteles'in, dikkatlerimizi, içinde bulunduğumuz fizik evrene yöneltmesi ancak bunu yaparken metafizik evreni aklından çıkarmaması Meşşâî felsefenin ana karakterini oluşturur. Kuvve-fil teorisi bu karakterin ana ürünlerinden birisidir. Aslında bu teori madde-sûret teorisinin bir yansımasıdır ve buna göre madde kuvveye sûret ise fiile denk gelir. Bununla birlikte kuvve-fil teorisi sudûr teorisinde görüldüğü üzere fizik evreni aştığı için madde-sûret teorisinden daha şümüllüdür. Öte taraftan bu teori Aristoteles sonrasında bazı noktalardan geliştirilmiş ve eleştirilmiştir. Örneğin İbn Sînâ cevherde hareketi açıkça konu edinecek Aristoteles'in bıraktığı önemli bir boşluğu doldurmuştur.

İbn Sînâ felsefesinde kuvve-fil teorisi fizikten (tabiat) metafiziğe, metafizikten fiziğe geçişi ve her ikisi arasındaki irtibatı açıklamaya imkân veren bir teoridir. Kuvve-fil teorisi sudûr teorisinin ilkelerinden birisi olduğu gibi kozmolojik hareketin anlaşılmasında da önemli bir işleve sahiptir. Kuvveden fiile geçiş mücerret varlıklardan maddi varlıklara doğru ortaya çıktığında fiilden kuvveye geçiş şeklinde ilerlemektedir. Bu noktada teorinin varlığın mertebeli ve teşkiki oluşu ilkesinden yardım alması gerekir. Aksi hâlde fiilden kuvvenin çıkışı izah edilmesi zor bir durumdur. Bu noktada ya soyut evrenin, somut evrenin imkânlarını kendisinde taşıdığı söylenmekte ya da zorunluluk ve imkân bağlamı içerisinde varlığın, mahiyetlere gerçeklik kazandırdığı dile getirilmektedir. Buna göre kuvve bir tür izafi yokluk olup fiilin fiilini icra etmesine imkân sağlayan şey olarak maddi evrene karşılık gelmektedir.

Birinci izah biçiminin Yeni Eflâtunculuk kökeninde İbn Sînâ'nın Meşrikî felsefesinin ana karakterine uygun olduğu görülür. Sonrasında tasavvuf metafiziğinde benzer açıklamaların yapıldığına şahit olunur.

⁹⁴ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 477.

İkinci izah biçimi yani maddi varlıklardan mücerret varlıklara doğru ilerleyen kuvve–fiil diyalektiği daha rahat anlaşılır. Çünkü bu izah duyularımıza da hitap etmektedir. Örneğin bir ağacın çiçeğe durması fiilden kuvveye doğru ilerleyen sudûr hareketine karşılık gelirken bir tohumdan ağacın meydana gelmesi ise kuvveden fiile doğru ilerleyen kozmolojik harekete karşılık gelmektedir.

Birinci izah biçimi hakkında konuşmak gerekirse kuvve bir açıdan sudûrdaki taşmanın, yayılım ve zuhurun kendisini ifade eder. Buna göre kuvve hâlinde olan sadece epistemolojik bir önceliğe sahip olabilir, ontolojik önceliğe değil. Zira ontolojik önceliğe sadece bilfiil varlıklar sahiptir. İbn Sînâ bu noktada Zorunlu Varlık dışındaki mevcutların kendi zâtları yönünden bilkuvve olduğunu ve cismânî mevcutlara nazaran soyut mevcutların mertebeli de olsa bilfiil mevcutlar olduklarını dile getirir. Buna göre Zorunlu Varlık zuhur, açılım ve görünümünü gerçekleştirmek için bir anlamda yokluk olarak ifade edilen bilkuvve varlık sahasını kullanır.

Son olarak kuvve–fiil teorisi kadim bilgelik ve evrensel hikmetin bir yansıması olarak Aristoteles tarafından açıklanmış ve sonrasında terk edilmeksizin kadim medeniyetlerde kullanılmaya devam etmiştir. İslâm medeniyet havzasında İbn Sînâ, teoriyi neredeyse son sınırlarına kadar geliştirmiştir. Buna göre fiilî olanlar; zorunlu, varlık, soyut, manevi, illet ve aşkın olanlar iken kuvve hâlinde olanlar; mümkün, mahiyet, somut, maddi, malul ve içkin olanlardır.

Kaynakça

- Aristoteles. *Fizik*. çev. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Aristoteles. *Gökyüzü Üzerine*. çev. Saffet Babür. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1997.
- Aristoteles. *Kategoriler*. çev. Saffet Babür. İstanbul: İmge Kitabevi, 2002.
- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2014.
- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. çev. Zeki Özcan. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Akdoğan, Nurgül-Bakiş, Rıza. “Platon’un Bölünmüş Çizgi Analogisindeki Zihin Hallerinin Derecelendirilmesi”. *Felsefe Dünyası* 72 (Kış/2020), 269–289.

- Behmenyâr İbn Merzübân. *et-Tahsil*. thk. Murtaza Mutahharî. Tahran: Müessesetü İntişârât-ı ve Çap Danişgah, 1375.
- Canevi, Fatma Pınar Gökten. “İbni Sînâ Felsefesinde Varolabilme Kavramı”. *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu*. ed. Müjgân Cunbur vd. 279-285. Ankara: Millî Kütüphane Yayınları, 1984.
- Deşteki, Gıyaseddin Mansûr. “Şifâü'l-Kulûb”. *Müsennefâtü'l Gıyaseddin Mansûr Hüseyinî Deşteki Hüseyinî*. thk. Abdullah Nûrânî. Tahran: Encümen Asâri ve Mefâhirü Ferhengi, 1386.
- Dînânî, Gulâm Hüseyin İbrahimi. *Molla Sadrâ ve Sühreverdî Dersleri*. çev. Alptekin Dursunoğlu. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2019.
- Dönmez, Ayşe Betül. *İbn Sînâ Felsefesinde Hareket Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Eren, Fatma. *Aristoteles'in Fizik Felsefesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- İbn Rüşd. *Metafizik Büyük Şerhi*. çev. Muhittin Macit. 3 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019.
- İbn Rüşd. *Metafizik Şerhi -Telhis Mâ Ba'de't-Tabîa-*. çev. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ. *Dânişnâme-i Alâî*. çev. Murat Demirkol. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- İbn Sînâ. *Fizik*. çev. Muhittin Macit-Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- İbn Sînâ. *Metafizik*. çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker. 2 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî. *en-Necât fi'l-hikmeti'l-mantikiyye ve't-tabiiyye ve'l-İlâhiyye*. nşr. Mâcid Fahrî. Beyrut: Menşûrât-İdâri'l-İfâğı'l-Cedîdi, 1982.
- İbn Sînâ. *Nefsin Halleri-Nefsin Sonsuzluğu ve Yeniden Yaratılması Hakkında Risale*. çev. Ömer Ali Yıldırım. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî. *el-Mübâhasât*. thk. Muhsin Bidarfer. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşha-yı Hikmet ve Felsefe-i İran, 1396.
- İbn Sînâ. *Oluş ve Bozuluş-Kevn ve Fesâd-*. çev. Muammer İskenderoğlu. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî. “Risâletü'l-Arşîyye fi't-tevhîd”.

- Mecmû' resâili's- Şeyhi'-r-Reis*. Haydarabâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1353.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. *et-Ta'likât*. Kum: Merkez-ü İntişârât-ı Defteri Tebligât-i İslâmî,1379.
- İbn Sînâ. *et-Ta'likât -Felsefi Bilimsel Fragmanlar-*. çev. İsmail Hanoğlu. 2 Cilt. Ankara: Elis Yayınları, 2019/2021.
- İbn Sînâ, Ebû Alî Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. *Uyûnü'l-Hikme*. thk. Muvaffak Fevzi el-Cebr. Dımaşk: Dârü'l-Yenabi', 1996.
- Kutluer, İlhan. *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Macit, Muhittin. *İbn Sînâ'da Doğa Felsefesi ve Meşşâî Gelenekteki Yeri*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- Öğüt, Bilal. *Aristoteles'te Kuvve-Fiil İlişkisi*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Platon. *Theaitetos*. çev. Macit Gökberk. İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Plotinos. *Esûlucyâ Eflutin inde'l-Arab*. thk. Abdurrahman Bedevi. Kum: İntişârâtü Bîdâr, 2. Baskı, 1977.
- Ross, David. *Aristoteles*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011.
- Sevindik, Abdürrezzak. *Aristoteles ve İbn Rüşd'de Kuvve ve Fiil Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Sevindik, Abdürrezzak. *İbn Sînâ'da Kuvve-Fiil Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Tûsî, Nasîrüddîn. *Ecvibetü'l-mesâili'n-Nasîriyye: müştemil ber bist risâle*. İhtimam Abdullah Nurani. Tahran: Pejûheşgâh-i Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-i Ferhengî, 1373.
- Tûsî, Nasîrüddîn. *Seyru Sülûk/Yolculuk ve İntisap*. çev. Murat Demirkol. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 6 (Kasım 2011), 125-139.